

ANADOLU'DA SELÇUKLU DEVLETİ, BEYLİKLERİ RESMÎ DAİRELERİ VE TOPLANTI YERLERİNE DAİR

A. Süheyl ÜNVER

Senelerdir Anadolu'ya en aşağı yılda birkaç defa birçok vesilelerden faydalanarak gider ve gördüğüm Selçuklular, Beğlikler ve Osmanlı Türklerinin abideleri üzerinde başka ve biraz da farklı görüşlerle muhakeme yürütürüm.

Bellibaşlı eserleri büyük ve küçük camiler, mescitler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, hamamlar ve darüşşifalar gibi sıralarız. Şunlar da devlet daireleridir. Asırlarla buralarda devlet, hükümetler ve milletin umuriyle iştigal edilirdi, diye yazıya ve hattâ bir rivayete de rastlamayız:

Peki Selçuklular ve halefleri cami ve medreselerden ve diğerlerinden başka resmî memurlarının bulunduğu yerler yaptırmadılar mı? Bunlar ne oldu? Selçuk ve haleflerinin saray ve kasırları gibi ortadan kaldırdı mı? Bana sorarsanız çoğu yıkılmadı ve kaldırılmadı. Hepsisi camiye, mescide ve medreseye çevrildi. Demek ki gördüğümüz bu gibi yerlerin karşısında yeni görüşlerle durmamız lâzım.

Bir defa bunların küçüklerinden başlayalım: Mescitlerde vakia elimizde, vakfiyeler hariç, yazılı vesikaları yok ama şifahi olarak asırlardanberi ananelerle gelen ve devam eden içtimâî ve idarî teşkilâtımız var. Bunların bugünkü mahallelerinde birçok ve kendi aralarında olduğu kadar hükümetle de ilişkileri mevcut.

Gerek buraları ve gerek camiler olsun bir toplantı yeridir. Yaz günleri

de şehirlerin, geçmiş asırlarda olduğu gibi, menzil ve semtlere giden yolların güzergâhındaki açık namazgâhlar gibi musallaları vardır. Bunlarda da lüzumuna göre topluluklar biraraya gelecek vakit namazlarından hariç zamanlarda her iş için konuşurlar, görüşürler.

Cami de, cemi'den, cem edici, toplayıcı yer manasına gelir. Bu cihetle mescitlerde ve camilerde an'anelerimiz icabı toplanılabilir. Muayyen talebe zümresine dersler verilir, halka bilhassa aklı başında yerli ve geçici cidden âlim olanların vaızları (konferansları) dinlenir. Memlekete ait politik olmaksızın çok uzak mühim işler, seferberlik ve idarî hususlar görüşülür, kararlara bağlanır. Temenniler makamlarına ulaştırılır, yahut memleketin müdafaa-sı ve birlikte yapılması gereken işlerin yönetimini arzulayan hükümet istekleri üzerinde çalışılır ve nasıl yerine getirileceği konuşulur, düşünülür ve karar verilir.

Asırlardanberi devletimiz teokratik esaslara dayandığından toplantılar esasında namaz vakti girerse abdesti olmayan tazeler ve çalışacak insanların zamanını azaltmamak için dinimizin emrettiği bir kısalıkla namazlar eda edilir, sonra yine işleri icabı orada kalmak isteyenler ve vazifeliler bu gibi kısa ve geniş fasılalarda otururlar. Binaenaleyh şimdiki gibi bir iki vakitte kısa bir müddet açılıp, kilitlenip terk edilmez. Binaenaleyh ufak yapılmış mes-

citler ve büyük mikyasta câmilerde şu hizmetler görülür:

— Beş vakit namazdan ya hepsi veya birkaçı kılınır.

— Farz olan Cuma namazı toplantısı. Olgun vasıfta hutbeler dinlenir.

— Müdavimleri o zamanki nüfusuza ve bu gibi yerlerin çokluğundan az küçük ve orta öğrencilere ilk mektep ve medresesi olmayan yerlerde dersler.

— Halka şifahî dersler makamınca vaazlar.

— İdarî ve mahallî işlerin takibi toplantıları.

Bugünkü gibi dar değil, o zamanki geniş ve an'anevi ve olgun anlayışımızla bu gibi yerlerde istifadeler mazide daha çok ve şümulüdür.

Tarihimizde Yenişehir ve Bursa'dan sonra üçüncü payitahtımız olan Edirne'den bu teşkilât an'anemizle İstanbul'a intikal ettikten ve üçüncü baş şehrimizde her mahallenin asırlar seyrince daima artan işleri ve ihtiyaçları için mecitlere bitişik günün her saatinde açık bulundurulmuş birer oda da yaptırılmıştır. Bunların idarî hususiyetlerini ilk defa Doktor Rifat Osman farketmiş ve hâlen bizde ve Türk Tarih Kurumunda duran arşivinde yazılı olarak izahlarını bırakmıştır.

İşte tarihimizde nüfusumuza göre ihtiyaçlarımız nisbetinde ocak ve bucağın teşkilâtımızın bunlar nüvesini teşkil etmektedir. 900 senelik Anavatanımızda ta Selçuklulardanberi bugünkü vüs'atini buluncaya kadar devam edegelmiştir ki, mescid ve camilerimiz bunların hazır ve topluluğa yararlı geniş birer merkezî halinde vazife görmüştür.

Asıl devlet dairelerine gelince :

Bir defa hükümdarın veya onun derece derece vasi' selâhiyetli vazifedar

beyleri ve âmirlerinin oturdukları saray, kasr gibi büyük ve bunların derecesinde konakları da idarî hususlarda teşkilâtı olan yerlerdir. Fakat Konya gibi Selçuk payitahtında Karaman, Germiyan, İsfendiyar, Mengücek... beğlerinin oturdukları Karaman, Kütahya, Kastamonu, Divrig'i gibi şehirlerde beğliklerin saraylarından başka medrese tarzında yapılmış müstakil binalarda devlet daireleri yer almıştır.

Karaman'da Hatuniye Medresesi Karaman Beğliğinin âdeta Başbakanlık dairesi gibidir. Karaman Sarayı bunun karşı taraflarındadır. Biraz ilerisinde mescit ve hamam da saray personeline aittir. Bunların her ne kadar elimizde yazılı vesikası yoksa da an'ane ve ona dayanan rivayetler böyle nakletmektedir. Zira tarihimizin maalesef milletçe asırlardır gelen bir kusur olarak hâlâ tashihine gidilemeyen şifahîlik milletimizden bunları bilenlerimiz mutad olabilen ellerindeki yazma kitapların bir köşelerine olsun kaydetmemişlerdir. Bu cihetle herhalde ufak tefek zuhullerini kabul edebileceğimiz bazı yorumlara bizleri sevketmektedir.

Karaman Beğinin çok süslü ve emek verilerek itina ile yapılmış sarayından bir eser kalmamıştır. Onun süslü ve hendesi şekillerle oymalı taşlarından kalesinin tamirinde dağınık yerlere sokulmuştur. Konya, Aksaray, Kayseri, (Kubadiye), Ankara, Beyşehir (Kubad Abad) sarayları tarihin affedemeyeceği bir suç olarak halefleri idarecilerin ihmeline uğramış ve halk da göz yumulduğundan buralarını birer taş ocağı gibi tahrip etmişlerdir.

Kapısı ve iç kapıları süslü Karaman'da Hatuniye Merkezi, medrese yapıldığından kurtulmuştur.

— Konya'da Alâeddin Tepesinde muazzam sarayının selâmlık dairesine bereket versin bir minare ilâvesiyle cami' yapıldığından diğer kısımlar gibi taş ocağı olmaktan kurtulmuştur. Bu

sayede Konya'da Selçuk Sarayı yazıldığı gibi tamamen yok olmamış, şimdilik en mühim selâmlık dairesiyle ayakta kalmıştır.

Bağçeli köşkler gibi müteaddit dairelerden ibaret olduğu tesbit edilen Kayseri Kubadiye Sarayından iki ufak binasının temelini bir kısmından her sene biraz daha yok olma yolunda bulunmasından gittikçe küçülen parçaları kalmıştır.

Ankara'dakinden ve diğer ufak yerlerdeki hükümdarların geçerken kaldıkları veya hanedandan, şehzadele- rin vazifedar buldukları zaman oturdukları kasırlardan eser kalmamıştır.

Yalnız buradaki kasırda bulunan Keyhüsrev bin Kılıçarslan'a âit tahtının en önemli parçaları tarih terbiyemizin bulunmadığı bir zamanda bir başka yere tarihi ile naklolunması ve naklolunduğu yere bir tarihî tapu senedimizi oturtmamız icabederken yıktırılan Kızılbey Mescidinde bulunmuştur.

Bunun yerinde şimdi Ziraat Bankası Ankara Merkezi bulunmaktadır.

Hele Divriği'deki Mengüceklerden Ahmet Şahın camiine ne diyelim?

Haremi Turan Melik namına 626 (1228) yapılmış Darüşşifanın bitişiğinde bir kal'a gibi muhkem yapılan bu büyük salon oradaki Mengücek'lerin arkasındaki yakın yamaçta yer alan sarayı merasim ve toplantı salonudur.

Amma denecek ki orası cami'dir. Neden? Zira mihrabı ve minberi vardır. Evet bunlarsız bir toplantı salonumuz yoktur. Zira biz toplantılarımız esnasında ihmal etmiyerek vakti gelince nerede olursak namazımızı kılarız.

Mihrap malûm. O yerin en büyük âmir ve memurunun makamıdır. İmam bu makam sahibinin vekilidir. Minber de birkaç kademeli ve yüksekçe hitabet kürsüsüdür. O yalnız Cuma hütberlerine mahsus değildir. Milletçe ve on-

ların mümessillerince hayatî bir karar verileceği zaman söz sahibi oradan erkân ve halka hitabeder.

Sonra dikkat edersek resimlerinden de göreceğimiz üzere, bu çok vâsi sarayın selâmlık salonu, muazzam kapıları Selçuk sanatimizin akıllara durgunluk veren bir incelik ve zarafette şaheserlerindedir. Aslında minaresi yoktur. Burası Âli Mengücek Sarayının bir kısmıdır diye harem dairesi gibi taşocağı olacağından korkularak, asıl binadan birkaç metre dışta çirkin bir kaide yanında göze mimarî zarafetten yoksun görünen bir minare ile cami'dir, dendiği için kalabilmiştir. Burasının aslı Divriği Sarayının merasim salonudur.

İşte bunları ve daha sayacaklarımızı bu gözle görür ve böyle düşünürsek Anadolu'da büyük ve orta ve hattâ küçük şehirlerimizde bunları cami ve mescid değil, Selçuk ve beğliklerin yerlerine göre yeter ölçüde devlet dairelerimiz diye de görmeğe ve hattâ yazmağa ve böyle göstermeğe mecbur olduğumuzu hissederiz.

Bunlar sayılamıyacak derecede çoktur. Ufaklarından bir misal daha vereyim: Afyonkarahisar'ına yakın ve Konya yolu üzerinde çaydaki taş camii. Dikkat edersek ne eskiden, ne bugün ni okur. Burası aslında cami' değildir. minaresi yoktur. Dama çıkan bir merdiveni vardır. Müezzin oraya çıkar, eza- Çayın devlet dairesi.

Bugün o ufak kasabada devletimizin mümessili bir kaymakam, halkça seçilen bir de halen resmî mahiyette Belediye Reisi vardır. Bir zamanlar bunlar bir resmî idare âmirinde birleştirilmişti. Şimdi ayrılmıştır.

Tarihimizde filân şehrin kadısı, deriz. Kadı, tarihimiz boyunca, Tanzimata gelinceye kadar şehrin kaymakamı ve belediye reisi demektir. İşte bu taş camiindeki tavanı Selçuk tuğlala-

riyle bir ufak süslü göbeğiyle zarif iki pencereleli oda onun makamıdır. Altında bir ufak mahzen vardır ki, hapishane-sidir. Cami, seviyesinde sağda solda odalar görülür ki, birisi oradan geçen idarî bir âmirin veya bir âlimin misafir kalması için ayrılmıştır. Yanında şimdi eseri kalmamış olan bir büyükçe yer talebenin hocalarından ders okuduğu yerdir. Şimdi bu işi kasden berbat eden bir Ermeni kalfasının başında durulmuş bir kötü bir işçi elinde berbat tamiriyle milyonluk değeri sıfıra inmiş bir mihrabı vardır. Vakti gelince hep birlikte namaz kılınır. Yanında tamir sırasını bekleyen nefis kapılı ve arslan kabartmalı kervansarayı duruyor. Daima suyu akan çeşmesi de cami'e bitişik, mimarı da Oğulbek'dir.

İşte Selçuklulardan kalma ufak, lâkin örnek devlet dairesi. Toplantılar orada yapılır, yanındaki imaretdeki vazifeliler, misafirler ve muhtaçlar aynı nefasette yemekten yerler. En büyük idarî ve dinî başkanın makamı da burasıdır. Allahtan ki sırf cami bellendiği için kalabilmiştir.

Acaba bunlar hep bu sıraladığım şehirlere mi münhasır? Hayır.

Antalya'da şimdi müze olan Ulu Cami ve yanında birkaç odası kalan medrese, Sivas'taki Ulu Cami, Karaman'da İbrahim Bey Külliyesi, Kütahya'da Germiyanlılar'dan Yakup Bey imareti, Kastamonu külliyesi bugünkü anlamca üniversite mahiyetinde vazife gördükleri gibi, en büyük toplantıların da yeri. Saruhanlıların Manisa'da darp-hanesi, arşivi, medresesi, kışlık, yazlık toplantı yeri olan Ulu Câmî'i de devletin idare merkezidir. Sarayı da o civardadır.

Yanlışlıkla «Efes» denen Selçukda Ulu Câmî' yine Aydın Oğullarının mahallî devlet dairesidir.

Şimdi, «Câmî'» denen yerlerin ki-

tabelerinde bu ibare varsa da mânâsını düşünmek de yerinde olur.

Osmanlılar da bu yoldan yürümüşler. Beylikler hanedanlarıyla harb ve sulhen anlaşmalar gereğince siyasî mahiyetler kalkınca yerlerinde cami ve medrese şeklinde yararlanmalarda kullanılmış, darüşşifalar vakfiyeleri hükümlerince yürürlükte devam etmiş, lâkin bunları da devlet dairesi mahiyetinde süslü ve dikkati çeker halde yapmışlardır.

Meselâ Çelebi Sultan Mehmet'in, Bursa'da Yeşil semtinde yaptığı süslü saray, cami telâkki edilmiş, ama değildir. Diğer illerden varan, fevkalâde vazife ile gelen beyler ve onların mümes-silleri değerli âlimler mahremiyetlerinden ve birçok hususiyetlerinden dolayı sarayda misafir edilemeyeceği için, Başbakanlık gibi, bu Yeşil Camii denen sarayda konuklanmışlar. Devletin resmî toplantıları ve ziyafetleri burada yapılmış. Odalarında misafir kalanlar ve âlimler yanındaki imarettten yemeklerini yemişlerdir.

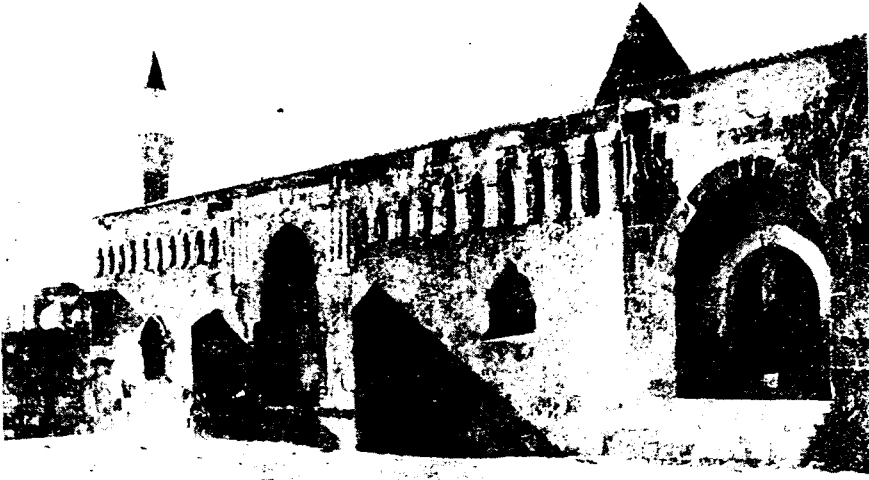
Yeşil Camii denen devlet sarayının dikkat olunur ise esas binasında minareleri yoktur. Çok sonraları iki minare ilâve edilerek tamamen Cuma dahil, yalnız beş vakit namaz kılınan cami hüviyetine sokulmuştur. Bundan başka, tarihen mevcut hiçbir hak tanınmamıştır.

Amasya'da Bayezid Paşa ve Yörgüç Paşa camileri tamamen idarî durum için birer devlet dairesi olarak yapılmıştır. Bittabi mihrap ve minberlerin mevcudiyeti esastır. Zira, zamanlarında burada vakitleri gelince, kısa zamanlara münhasır ibadete de açıktır. Hattâ bu iki müessesenin bugün bile minaresi yoktur. Selçuklular ve Beylikler zamanında bu gibi müesseseler, cami ve medrese biçiminde yapılmışlardı. Bunlar sonradan sırf cami ve med-

rese olarak kullanıldıklarından bir aksaklık düşünülmemiş ve sırf bu maksatla yapılmış zehabına kapılmışızdır.

Bu saydığım şehirlerde ve yazıma alamadığım diğer yerlerde bu gibi binalara rastladıkça san'at tarihçi ve ar-

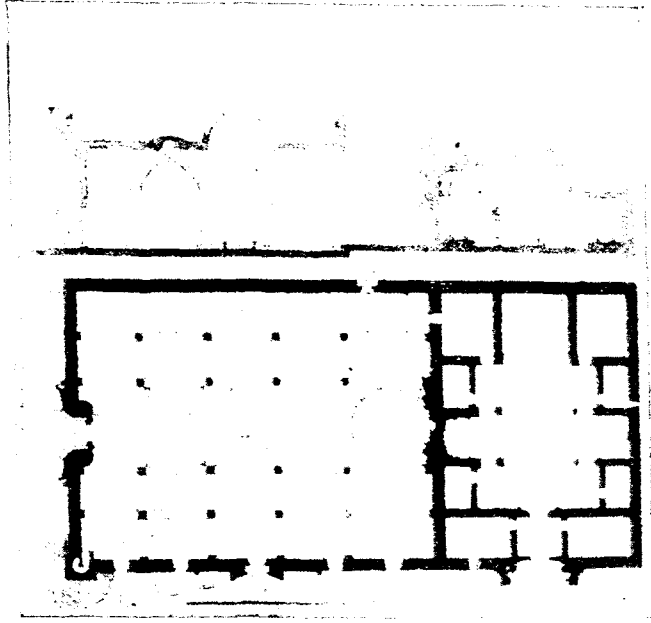
keologlarımızın bu noktadan da bazı tarihî binaları gözden geçirerek zühul-lerimizi düzeltmelerini ve bu açıdan da konuyu olgunlaştırmalarının zamanı geldiğini hatırlamak üzere bu muhtıramı takdim ederim.

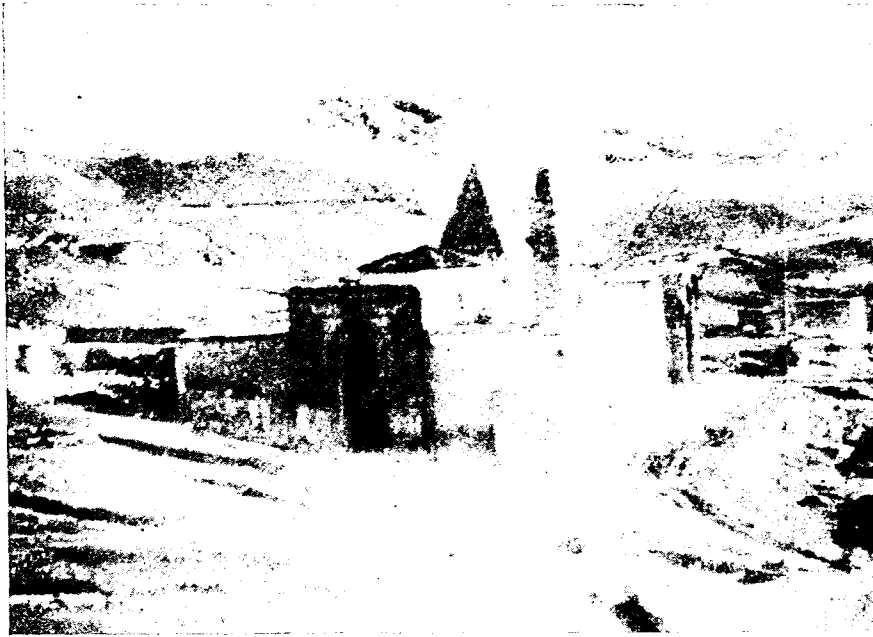
Res. 1 — Konya Alaeddin Camii. (Konya'da Alaeddin Camii denen, Selçuklu sarayı selâmlık dairesi)

Res. 2 — Konya Alaeddin Camii. (Konya'da Alaeddin camii içi denen, sarayın en geniş toplantı merasim salonu)

Res. 5 — Divriği Ahmet Şah camii ve rotası Turan Melik Hatun Dar-üş-şifa. (Divriki'de Mengüceklerden Turan Melik Darüşşifası ve yanındaki sarayın selâmlık ve merasim dairesi olan, şimdi Ahmed Şah camii denen külliyeinin plân ve kesiti. (Prof. A. Gabriel).)

Res. 6 — Divriği Ahmet Şah camii ve Dar-üş-şifa. (Divriki'de Mengücekler sarayı selâmlık kısmının görünüşü. Minare sonra çok çirkin bir kaideye yapılmıştır)

Res. 3 — Konya Alâeddin Camii. (Konya Selçuklu sarayı selâmlık daire-
sinin bulunduğu Alâeddin tepesinin Karatay medresesi karşısında iken
yolu genişletmek bahanesiyle yıkıtılan Kemaleddin Karatay Darüşşifası
üstünden görünüşü)

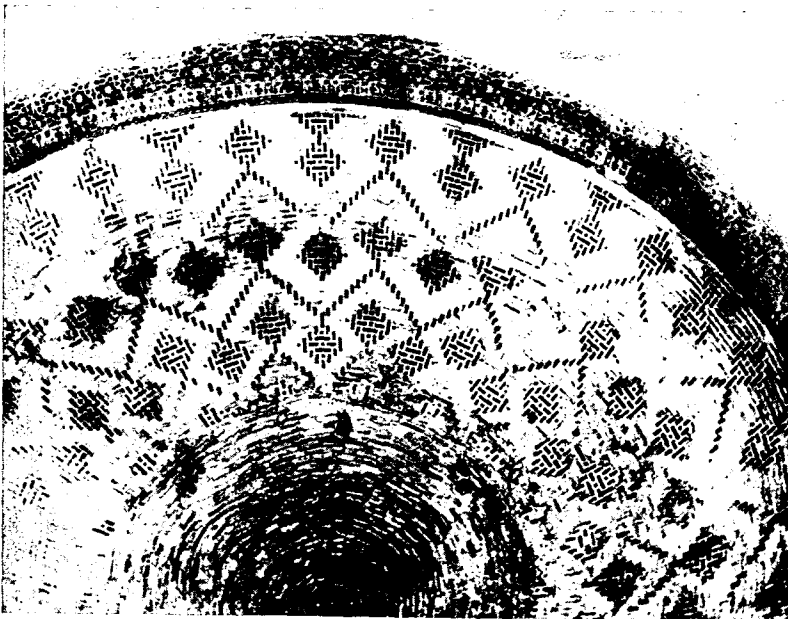

Res. 4 — Divriği Dar-üş-şifa kapısı. (Divriki'de Mengüceklerden Ahmed Şah
camii (devletin toplanma yeri önünde eşi Turan Melik) Darüşşifasının
büyük kapısı)

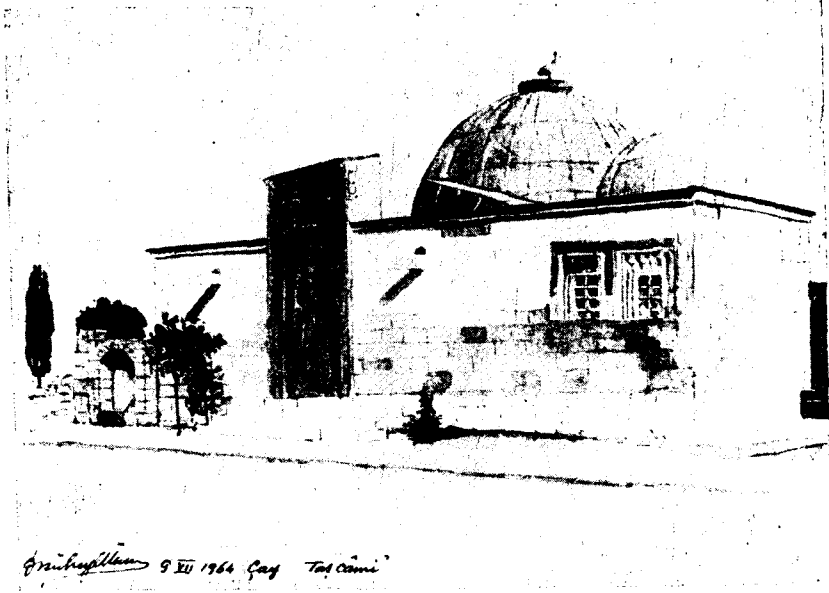

Res. 9 — Çay Taş Camii mihrabı. (Çay Taş camii mihrabı. Bir Ermeni müteahhid tarafından tamiri ile berbad edilmiştir)

Res. 10 — Çay Taş Camii kubbesi. (Çaydaki Çay camii kubbelerinden biri içi)

Çay Taş Camii 9 İV 1964 Çay Taş Camii

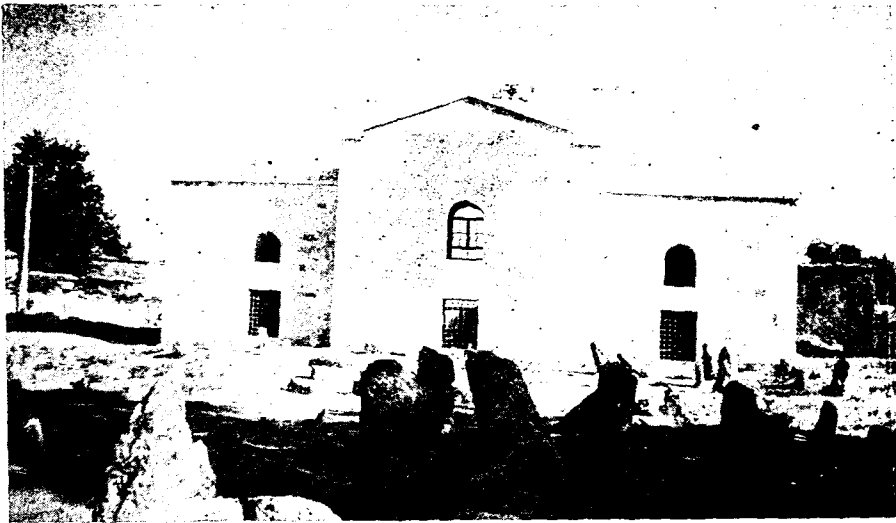
Res. 7 — Çay Taş Camii. (Afyon'a yakın çayın Selçuklular zamanındaki Devlet Dairesi olan şimdiki «Taş camii», Minaresi yoktur)

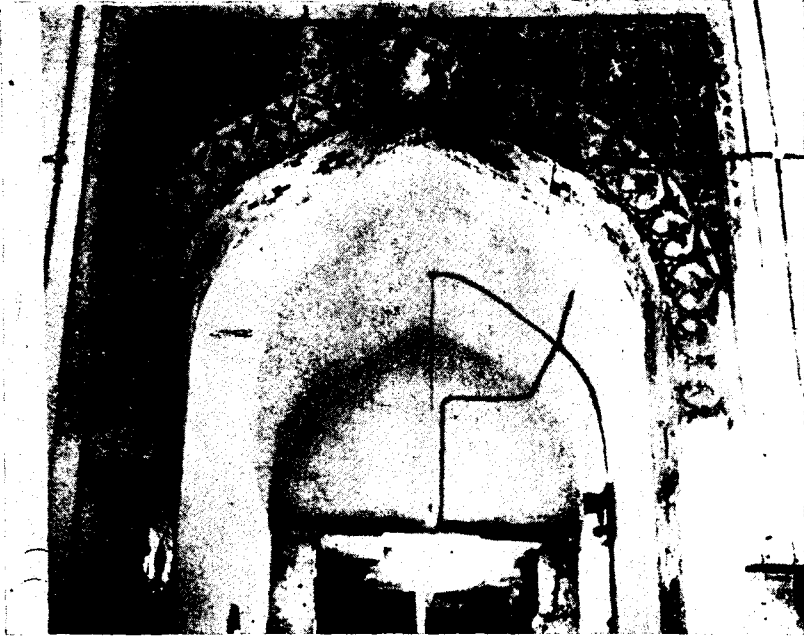
Res. 8 — Çay Camii Taş Medrese kapısı. (Şimdi Taş Camii denen çaydaki Selçuklu devlet dairesi süslü kapısı)

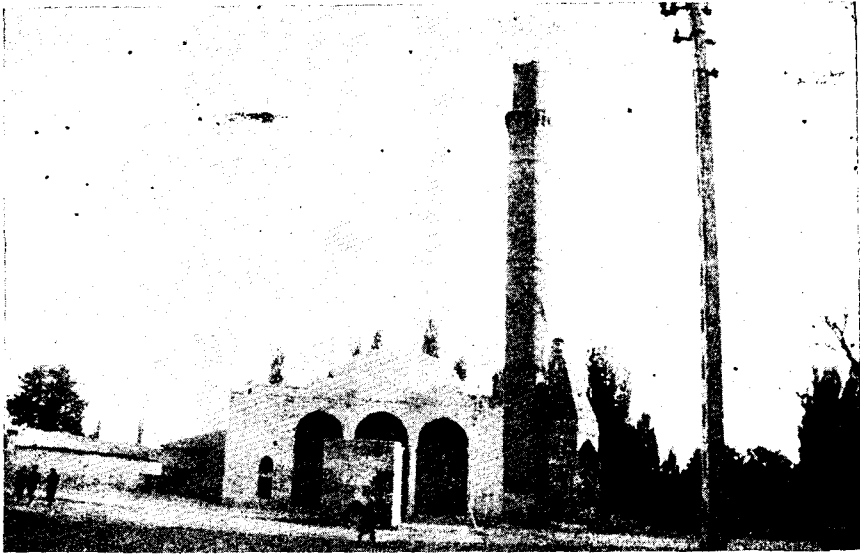
Res. 13 — Karaman Hâtûniye önden. (Karaman'da Hatuniye medresesi denen devlet dairesinin kısmen yeni tamir gören süslü kapısı)

Res. 14 — Karaman Hâtûniye Medresesi arkası. (Karaman'da Hatuniye Medresesinin arkasındaki mezarlıktan tamir edilmiş hali)

Res. 11 — Çay Taş Camii. (Çaydaki Selçuklu Devlet dairesinin içinde parçalı renkli çinilerle ravak üstü süsleri)

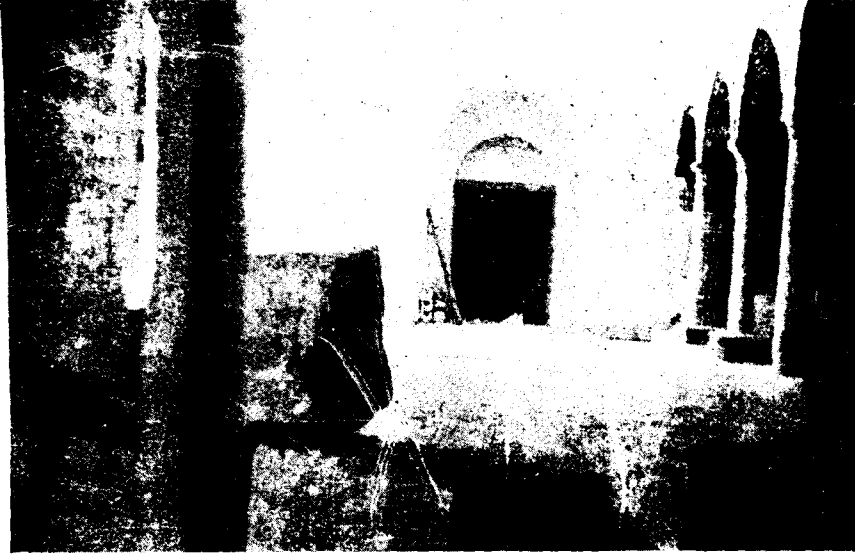
Res. 12 — Karaman İbrahim Bey İmaretî. (Karaman'da Karamanoğlu İbrahim Bey Külliyesi)

Res. 17 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Yörgüç Paşa binasının süslü giriş yeri (Y. Mimar Y. Önge))

Res. 18 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Yörgüç Paşa kitabesi. XV nci asır (Y. Mimar Y. Önge))

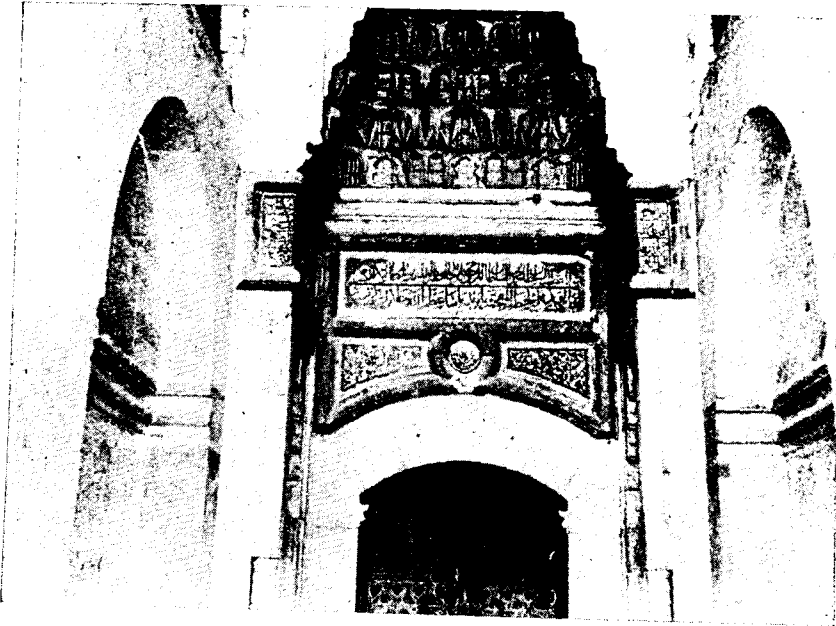
Res. 15 — Karaman Hâtûniye Medresesi. (Karaman'da Hatuniye medresesi içindeki avlu ve kapının iç tarafı)

Res. 16 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Amasya'da Yörgüç Paşa külliyesi (minaresi yoktur).)

Res. 19 — Amasya Bayazid Paşa Camii. (Amasya'da Bayazid Paşa sitesi (Minaresi Yoktur. XV nci asır).)

Res. 20 — Amasya Bayazid Paşa Camii. (Bayazid Paşa sitesi kapısı. (Yılmaz Önge))